

РОЗДІЛ III. ТЕХНОЛОГІЧНІ ТА МЕТОДИЧНІ ПРОБЛЕМИ ЗБЕРЕЖЕННЯ І ЗМІЦНЕННЯ ЗДОРОВ'Я В ОСВІТНІХ ЗАКЛАДАХ

УДК 372.45: [376.36: 616-009]

Н. М. Голуб

Національний педагогічний
університет імені М. П. Драгоманова

ПРИЧИНИ, МЕХАНІЗМИ, ПРОЯВИ УТРУДНЕНЬ ДІТЕЙ МОЛОДШОГО ШКІЛЬНОГО ВІКУ В ОПАНУВАННІ ГРАФО-МОТОРНОЇ НАВИЧКИ

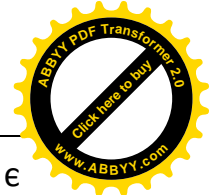
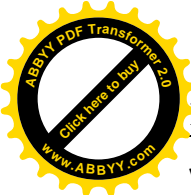
У статті розглянуто причини, механізми, прояви утруднень молодших школярів у процесі формування в них графо-моторної навички. Особлива увага приділена категорії дітей із стійкими графо-моторними помилками на письмі внаслідок порушень ЦНС резидуально-органічного генезу.

Ключові слова: графо-моторна навичка, стійкі специфічні помилки на письмі, порушення ЦНС резидуально-органічного генезу.

Постановка проблеми. Майже 80% дітей, які приходять сьогодні до школи, мають певні відхилення у стані здоров'я, серед них близько 40–50% таких, що не досягають на момент вступу до 1-го класу «шкільної зрілості» (Т. Артемова, А. Ковальова, С. Конова, Н. Корсакова, Н. Куїнджи, Ю. Мікадзе, Т. Сорокіна та ін.). Серед передумов шкільної зрілості, які слід вважати найбільш значущими для процесу шкільного навчання, досить часто страждають ті психічні процеси, що пов'язані з найвищим рівнем організації їх сенсомоторних складових. Причиною багатьох відхилень у розвитку сенсорних, моторних функцій є наслідки перенесеної дитиною перинатальної або ранньої постнатальної патології нервової системи, яку часто розглядають як порушення центральної нервової системи (ЦНС) резидуально-органічного генезу (К. Лебединська, І. Марковська, С. Мнухін, М. Рождественська, М. Фішман).

Навіть тоді, коли дитина приходить до школи з незначним за своїм ступенем відхиленням від норми у психомоторному й інтелектуальному розвитку, у неї, як правило, виникають різноманітні утруднення у процесі навчання. Часто спостерігаються й утруднення в опануванні графо-моторної навички під час навчання письма.

Аналіз актуальних досліджень. За різними даними, сьогодні від 20 до 60% учнів початкової школи стикаються з вираженими труднощами у процесі опанування шкільної програми. Дуже часто спостерігаються

утруднення в оволодінні навичками читання та письма, бо ці навички є надзвичайно складними за своїми психофізіологічними механізмами та рівнями організації, за чисельністю тих операцій та дій, які в них включені, у тому числі їх сенсомоторними складовими (Т. Ахутіна, М. Жинкін, І. Зимня, О. Леонтьєв, О. Лурія, С. Цветкова та ін.).

Труднощі опанування графо-моторною навичкою письма значною мірою пов'язані з відставанням у розвитку моторних функцій. Так, за даними Н. Куїнджи [2, с. 35], якщо у дітей, які досягли шкільної зрілості, недостатній розвиток моторики спостерігається у 25% випадках, то серед «незрілих» дітей відставання у розвитку моторики зафіксовано у 80% випадків. Недорозвиненість моторної сфери, особливо тонких, диференційованих рухів, притаманна дітям з резидуально-органічними порушеннями ЦНС (Л. Бадалян, О. Корнєв, С. Ляпідевський, О. Мастюкова, М. Семаго, А. Семенович, А. Сиротюк).

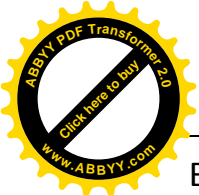
Мета статті – проаналізувати причини, механізми, прояви у молодших школярів утруднень та порушень у формуванні графо-моторної навички під час оволодіння письмом.

Виклад основного матеріалу. Найбільші утруднення у дітей на початковому етапі навчання викликає опанування письма. Для розуміння основних механізмів формування навички письма звернемося до виділених О. Лурією етапів у процесі письма:

- 1 етап – аналіз звукового складу того слова, яке підлягає написанню;
- 2 етап – переведення виділених фонем або їх комплексів у зорову графічну схему (графему або букву);
- 3 етап – перетворення оптичних знаків-букв, що підлягають написанню, у необхідні графічні накреслення [3].

Успішне опанування дитиною писемного мовлення можливе на основі своєчасної сформованості певних його передумов, повноцінного розвитку деяких психічних функцій. Важливою складовою готовності до шкільного навчання є достатній розвиток у дитини дрібної моторики пальців рук.

Від сформованості дрібної моторики значною мірою залежить успішність засвоєння дитиною зображувальних, конструктивних, трудових умінь, оволодіння тонкими рухами мовленнєвого апарату, а під час вступу до школи – розвиток початкових навичок письма (А. Богуш, В. Галкіна,

В. Дудьєв, Д. Ельконін, Я. Йєрасик, А. Керн, М. Кольцова, О. Корнєв, Н. Ладигіна-Котс, Т. Пічугіна, А. Смірнов, І. Шванцара).

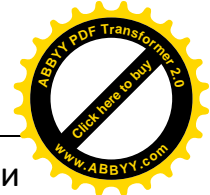
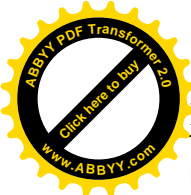
Крім дрібної моторики для успішного формування графо-моторної навички важливими є розвиток зорового гнозису, зорового аналізу та синтезу, зорово-моторної координації, зорово-просторових уявлень, довільної графічної активності (О. Галкіна, П. Горфункель, Т. Єндовицька, Є. Ігнат'єв, О. Корнєв, Б. Ломов, Я. Неверович, А. Полякова, Н. Сакуліна та ін.).

Навіть на початковому етапі письма процес формування графо-моторної навички вимагає залучення великої кількості операцій та відбувається завдяки злагодженій роботі певної кількості мозкових зон, кожна з яких забезпечує специфічний внесок у зазначений процес (Н. Бернштейн, О. Запорожець, Н. Корсакова, О. Лурія, Ю. Мікадзе, Е. Симєрницька, А. Соколов, Е. Хомська, Т. Хрізман).

З роботою тім'яної області кори мозку пов'язана обробка сигналів, що надходять від рецепторів, які розташовані у м'язах, сухожиллях, суглобах (кінестетичний фактор). Аналіз пози, здійснюваного руху враховує включеність у руховий акт певного ансамблю м'язів та ступінь їх напруження, а на цій основі: взаєморозташування моторних органів за умови досягнення ними статичної або динамічної координації під час утримання пози або виконання руху. Кінестетичний праксис відображає опанування дитиною складних комплексів рухів. Успішність навчання дітей писемного мовлення значною мірою залежить від розвитку в них тонкокоординованих рухів провідної руки, її пальців. Кінестетичний фактор відіграє значну роль у формуванні у дитини уявлень про схему власного тіла, образу свого тілесного «Я».

З премоторними відділами мозку пов'язаний кінетичний фактор, що забезпечує можливість переходу від одного елемента до іншого під час виконання різноманітних дій. Усі засвоєні дитиною рухові навички відтворюються як кінетичні (мелодичні) схеми, для яких характерні виражена й чітка організація у часі, відповідно швидка й плавна зміна включених у рух компонентів. Премоторні відділи забезпечують різні кінетичні програми під час письма, що робить рухи очей, руки плавними та послідовними.

Потилична ділянка забезпечує зорове сприймання, розрізнення і впізнавання об'єктів на основі їх оптичних ознак. На момент вступу до

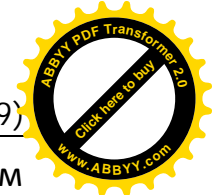
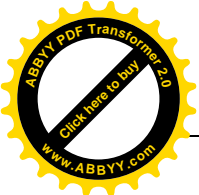
школи дитина має засвоїти сенсорні еталони, оволодіти операціями зорового аналізу та синтезу, що під час навчання полегшує для неї засвоєння оптичних образів друкованих, прописних літер.

Під час виконання моторних програм до роботи залучені різні структури мозку, різні відділи та зони кори. Розглянемо зв'язок окремих ділянок кори мозку у процесі формування графо-моторної навички.

Так, з кінестетичним фактором тісно пов'язаний тактильний модально-специфічний фактор (постцентральної та верхньотім'яної відділи кори мозку). Поєднання тактильних і пропріоцептивних відчуттів дозволяє краще оцінити положення тіла, забезпечує точність і чіткість рухів, особливо рук, що має винятково велике значення для опанування навичок, які потребують ручної умілості. Тісний зв'язок кінестетичного та кінестетичного факторів забезпечує формування складних рухових кінестетично-кінестетичних програм. Так, від написання окремих літер дитина поступово переходить до відтворення в одному руховому акті кількох літер одночасно. Зростає точність та швидкість виконання окремих операцій, кожна окрема дія поступово включає у свій склад дедалі більшу кількість операцій, продуктивні рухові дії автоматизуються.

Успішне оволодіння складними руховими навичками під час письма залежить також від сформованості в дитини зорово-моторної координації (інтеграція потиличних, тім'яних, премоторних ділянок мозку), зорово-просторових уявлень (інтеграція потиличних та тім'яних зон за умов їх складної аналітико-синтетичної діяльності).

Слід особливо наголосити на просторовому факторі, що є результатом інтегративної діяльності мозку (нижня частина тім'яної ділянки є зоною перекриття зорового, слухового, тактильного аналізаторів й тієї ділянки, що забезпечує глибоку пропріоцептивну чутливість, особливо рук та органів мовлення). Просторовий фактор формується у процесі онтогенезу за повноцінної роботи різних аналізаторів й достатньої рухової активності дитини, він забезпечує упорядковане сприймання об'єктів, що мають певні просторові характеристики і певне взаєморозташування. Завдяки просторовим опорам дитина навчається локалізувати себе у просторі, засвоює схему власного тіла, навчається орієнтуватися на аркуші паперу.

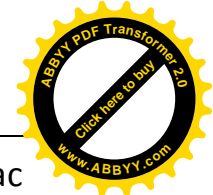
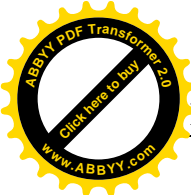
Для програмування рухів та свідомого контролю за їх виконанням необхідний оптимальний рівень взаємодії між префронтальними, премоторними та моторними зонами. Роль лобних ділянок зростає під час формування нових рухових умінь та навичок та знижується на етапі їх автоматизації.

Отже, навчання письма, як складного виду діяльності, потребує зрілості та повноцінної взаємодії різних ділянок кори мозку.

Графо-моторна навичка формується поступово і вимагає значних зусиль з боку дитини. Розглядаючи закономірності формування письма, Е. Гур'янов розподіляє його на 4 стадії і здебільшого зосереджує увагу на формуванні його графо-моторної складової:

- орієнтовна (опанування певних графічних рухів у дошкільному віці);
- аналітична (яскраво виражена в букварний період шкільного навчання: ознайомившись із буквеними позначеннями звуків, дитина виписує їх, розчленовуючи на складові графічні елементи, а під час написання кожного елемента виділяє ряд спеціальних графічних завдань, що відносяться до способу зображення цього елемента, при цьому процеси аналізу переважають над синтезом);
- аналітично-синтетична (другий та частково третій рік навчання: учень переходить до вправлення у написанні більш складних сполучень, що відповідають складовим та морфемним поєднанням звуків у словах; оскільки переключення уваги на більш складні утворення викликає часті порушення графічних норм, синтетична діяльність учня постійно поєднується з аналітичною);
- синтетична (учнем уже засвоєні необхідні графічні і технічні навички, він записує не окремі елементи, букви, склади, а слова або їхні морфемні частини у цілому, при цьому переключення основної уваги на зміст письма одночасно підвищує і його швидкість) [1].

У початківців оволодіння графо-моторною навичкою письма пов'язано з певними труднощами тому, що для дітей характерні поокремі виписування кожного елемента графеми, часті відриви ручки або олівця від паперу, паузи між елементами, нестійкість графічних форм, несталий почерк.

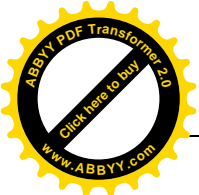
Як указує Е. Гур'янов [1, с. 15], якщо спостерігати за дітьми під час письма, то можна помітити, що рухи окремих частин руки – пальців, кисті, передпліччя і плечевої частини – координуються недостатньо. Положення тулуба, голови, рук часто змінюється, створюючи незручності під час письма; м'язи напружені значно більшою мірою, ніж це необхідно, увесь процес письма здійснюється з великими зусиллями і швидко втомлює дітей, наслідком всіх цих особливостей є надзвичайна уповільненість їх письма.

Якщо графо-моторна навичка засвоєна недостатньо, правила, що успішно виконувалися за найпростіших правил, під час більш складних рухів починають порушуватися.

Основними показниками сформованості графо-моторної навички є швидкість та безвідривність письма. Безвідривність письма характеризується кількістю буквених знаків, правильно написаних за один прийом, і проявляється у вмінні учня виконувати правила з'єднання суміжних букв, плавно пересувати руку вправо під час написання цілісних буквених комплексів (Н. Агаркова, Н. Боголюбов, Ф. Голованов, Е. Гур'янов, М. Феофанов, М. Щербак).

На початковому етапі навчання письма дітям досить важко опановувати графо-моторну навичку: навчатися правильно зображувати букви і їх поєднання, склади, слова; писати букви з одним нахилом, дотримуватися однієї висоти й ширини літер, рівномірно розміщувати слова у рядку.

За результатами проведеного нами анкетування вчителів початкових класів масових шкіл та перегляду учнівських зошитів 265 дітей можна відзначити, що певні утруднення в оволодінні графо-моторною навичкою спостерігаються у 45% першокласників, серед них виражені недоліки у розвитку дрібної моторики пальців рук та значні утруднення в оволодінні вказаною навичкою відмічаються у 12% дітей. Зауважимо, що і у 2–4 класах залишається в середньому 13,5% учнів з недорозвиненням моторики та зазначеної навички, що проявляється на письмі у несталому почерку, неправильному написанні елементів букв, замінах та змішуваннях схожих літер та ін. Саме ці діти, як виявляється, мають певні відхилення у стані здоров'я, переважно нервово-психічної сфери.

Анкетування вчителів початкових класів школи-інтернату для дітей з тяжкими порушеннями мовлення та перегляд учнівських робіт довели, що різні за характером та ступенем прояву недоліки моторної сфери спостерігаються майже у всіх дітей (понад 90% учнів мають резидуально-органічну патологію ЦНС), що ускладнює процес формування у них графо-моторної навички.

Проявами недорозвинення або ушкодження ЦНС, які призводять до порушень письма, можуть бути: нейродинамічні розлади, парціальна дефіцитарність вищих психічних функцій, функціональна недостатність регулятивних механізмів (О. Балашова, Ю. Дем'янов, Н. Корсакова, І. Марковська, Ю. Мікадзе, С. Мнухін, А.Семенович).

Так, під час порушення або недостатньої сформованості кінестетичного фактору дитина з певними труднощами опановує найбільш тонкі, диференційовані рухи провідної руки та пальців. Формування графо-моторної навички уповільнюється, накреслення літер тривалий час залишається несталим, з вираженими відхиленнями від графічних норм: написання букв з різним натискуванням та нахилом, неспроможність дотримуватися однієї висоти й ширини літер, пропорційно відтворювати елементи букви, правильно поєднувати літери між собою.

Під час порушення або несформованості кінетичного фактору елементи рухів виконуються ізольовано, переривчасто, неможлива швидка й плавна зміна включених у руховий акт компонентів. Недостатнє моторне забезпечення письма виявляється у застряганнях на певних фрагментах рухів, окремих операціях або діях. Дитина здійснює повторні накреслення букв або їх частин, іноді не може припинити розпочатий рух. У дитини різко уповільнене утворення цілісних рухових актів: вона окремо пише кожну букву в слові або накреслює окремо елементи однієї букви, при цьому тренувальні вправи не забезпечують формування необхідного об'єму кінетичного праксису або формування його відбувається занадто уповільнено.

За недостатності просторового фактору дитині важче навчатися письму: вона погано орієнтується на аркуші паперу, плутається, де ліво-право, повільно засвоює й диференціює графеми, кінеми за просторовим розташуванням елементів, напрямом накреслення ліній під час написання літер.

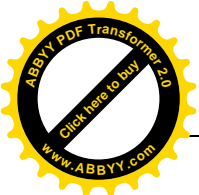

При відсутності оптимального рівня взаємодії між префронтальними, премоторними та моторними зонами порушується програмування рухів та контроль за їх виконанням.

Формування графо-моторної навички потребує свідомого, довільного та певною мірою тривалого вправлення учнів у правильному написанні букв, буквених комплексів, слів та фраз. Навіть у дітей з нормальним розвитком визначається утруднення у формуванні вказаних навичок. У дітей з психічним, мовленнєвим дизонтогенезом (під час затримки психічного розвитку, дизартричних порушень, загального недорозвинення мовлення) зазначені утруднення спостерігаються у вираженому ступені і мають більш стійкий характер. У таких випадках доречно говорити про специфічні стійкі помилки, що характерні для певних форм дисграфії.

В одній із сучасних класифікацій дисграфій, що розроблена О. Корнєвим (1997, 2003), виділена диспраксична дисграфія, яка проявляється як нездатність до оволодіння графічним образом букв. На письмі спостерігаються помилки у вигляді недописування букв, заміни букв, що мають однакові елементи або схожі за накресленням. У таких дітей уповільнений темп письма, нерівний почерк, повільно формуються стабільні рухові формули букв. Характерні клінічні симптоми: порушення пальцевого праксису, утруднення динамічної організації рухів (інертність у переключенні).

Ще однією сучасною класифікацією є класифікація Т. Ахутіної (2001), за якою однією з форм є зорово-просторова дисграфія за правопівкулевим типом (труднощі у сприйманні цілісного образу, зорово-моторної координації). За такої форми помилки виявляються у труднощах орієнтації на аркуші паперу, у зошиті; є труднощі знаходження початку рядка, утримання рядка; спостерігаються постійні коливання щодо нахилу і висоти букв, невідповідність букв за розміром, роздільне написання букв у слові; затримується актуалізація графічного і рухового образів потрібної букви; замінюються оптично схожі та близькі за написанням букви, рукописні букви можуть замінюватися друкованими; може виявлятися незвичний спосіб написання букв, особливо великих літер; відзначається стійка дзеркальність під час написання букв З, Е, С, заміни букв У–Ч, Д–Б, Д–В; неможливе формування навички ідеограмного письма та ін.

Найбільш поширеною у нашій країні є класифікація дисграфій, що була розроблена співробітниками кафедри логопедії РДПУ ім. О. Герцена (Л. Волкова, Г. Волкова, В. Ковшиков, Р. Лалаєва, Л. Парамонова та ін.) у 70–80-ті роки ХХ ст. У цій класифікації не виділено окремої форми, для якої характерні саме графо-моторні помилки, а виділена оптична дисграфія, яка може бути зумовлена: оптико-гностичними порушеннями (дитина не впізнає графічний образ літери); оптико-мнестичними порушеннями (насилу запам'ятовує графічний образ літери); порушеннями зорово-просторових уявлень, що виявляється у труднощах засвоєння і розрізнення графічно схожих літер; змішуванні літер, які відрізняються кількістю або просторовим розташуванням елементів; пропусках, додаванні, неправильному розташуванні певних елементів букв; дзеркальному написанні букв.

Досить поширеною і зручною у користуванні є класифікація помилок на письмі І. Садовнікової (1995). Згідно з цією класифікацією виділяються змішування букв за їх кінетичною схожістю (значну роль, як вважає автор, при цьому відіграє тотожність графо-моторних рухів на початку написання кожної з тих літер, що змішуються).

Висновки та перспективи подальших наукових досліджень. Таким чином, у значної кількості дітей спостерігаються утруднення у формуванні графо-моторної навички, що часто пов'язано з недостатньою зрілістю окремих сенсорно-моторних функцій. Але якщо у здорових дітей вони долаються на першому році навчання у школі, то у більшості учнів з розладами нервової системи резидуально-органічного генезу такі утруднення мають виражений та стійкий характер, часто перетворюються у специфічні помилки, що характерні для дисграфії. Це потребує подальшої розробки та впровадження корекційно-компенсаторних та розвивальних заходів щодо формування передумов писемного мовлення в дітей ще на дошкільному етапі їхнього виховання та навчання. Необхідним є використання ефективних засобів розвитку в них дрібної моторики, зорового гнозису, зорово-моторної координації, формування зорового аналізу та синтезу, зорово-просторових уявлень.

ЛІТЕРАТУРА

1. Гурьянов Е. В. Психология обучения письму / Гурьянов Е. В. – М. : Изд-во Академии педнаук РСФСР, 1959 – 264с.

2. Куинджи Н. Н. Функциональная готовность ребёнка к школе : ретроспектива и реальность / Н. Н. Куинджи // Вестник Российской АМН. – 2009. – № 5– С. 33–37.
3. Лурия А. Р. Очерки психофизиологии письма / А. Р. Лурия // Письмо и речь : нейролингвистические исследования. – М. : Изд. центр «Академия», 2002. – С. 12–28 с.

РЕЗЮМЕ

Н. М. Голуб. Причины, механизмы, проявления трудностей детей младшего школьного возраста в овладении графо-моторным навыком.

В статье рассмотрены причины, механизмы, проявления трудностей младших школьников в процессе формирования у них графомоторного навыка. Особенное внимание уделено категории детей со стойкими графо-моторными ошибками вследствие нарушений ЦНС резидуально-органического генеза.

Ключевые слова: графо-моторный навык, стойкие специфические ошибки во время письма, нарушения ЦНС резидуально-органического генеза.

SUMMARY

N. Golub. Causes, mechanisms, manifestations of the difficulties primary school children may confront when acquiring grafo-motor skill.

The article examines causes, mechanisms, manifestations of the difficulties primary school children may confront in the process of grapho-motor skill formation. Special attention is paid to the group of children with persistent grapho-motor mistakes due to the disorders of residual organic genesis in CNS.

Key words: grapho-motor skill, specific persistent errors in writing, disorders of residual organic genesis in CNS.

УДК 371.3:613

О. П. Грошовенко

Вінницький державний педагогічний
університет ім. Михайла Коцюбинського

ФОРМУВАННЯ ЦІННІСНОГО СТАВЛЕННЯ ДО ЗДОРОВ'Я ДІТЕЙ МОЛОДШОГО ШКІЛЬНОГО ВІКУ В ПРОЦЕСІ ВИВЧЕННЯ КУРСУ «ОСНОВИ ЗДОРОВ'Я»

В статті розкриваються питання формування ціннісного ставлення до здоров'я дітей молодшого шкільного віку в процесі навчальної діяльності. Акцентується увага на особливостях методики організації та проведення уроку з основ здоров'я, забезпечення розвитку когнітивно-пізнавальної, емоційно-ціннісної сфери молодшого школяра.

Ключові слова: здоров'я, культура здоров'я, валеологічна освіта та виховання, молодші школярі, ціннісне ставлення до здоров'я.

Постановка проблеми. Важливою передумовою соціально-економічного розвитку суспільства є здоров'я громадян. Формування в підростаючого покоління ставлення до власного здоров'я як до найвищої людської цінності – одне з основних завдань держави.